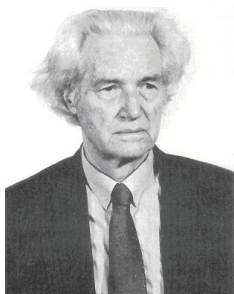

Ivan Supek (1915–2007)

U ponedjeljak 5. ožujka 2007. u 92. godini, nakon duge bolesti, u svome domu u Zagrebu preminuo je akademik Ivan Supek, fizičar, filozof i književnik. Njegova je smrt javnosti objavljena tek nakon posljednjega ispraćaja, koji je, prema njegovoj izričitoj želji, obavljen u krugu najuže obitelji.

Kako pristupiti Supeku filozofu?

Kada bismo komu u sažetu obliku željeli priopćiti kako se je u našoj zapadnoj tradiciji shvaćala osoba filozofa, tj. kada bismo mu morali kratko odgovoriti na pitanje tko je zapravo filozof, te koje su njegove temeljne značajke, čini se da bismo granice unutar kojih se u povijesti Zapada razumijeva osoba filozofa, mogli odrediti dvama Heraklitovim fragmentima. Jedan od njih kaže da nas mnogoznalost ne poučava stjecanju uma (*πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει*), a drugi pak da ljudi koji se bave filozofijom, trebaju poznavati vrlo mnogo stvari (*χρὴ γὰρ εἶ μάλα πολλῶν ἱστορίας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι*). Premda ne bi trebalo misliti, posebice kada je u pitanju sam Heraklit, da se dva spomenuta fragmenta bezuvjetno uzajamno isključuju, ipak bismo – prihvatimo li ih barem načas kao uzajamno oprječne – mogli ustvrditi da su se u povijesti Zapada razvila dva “tipa” filozofa, uvjetovana upravo dvama različitim shvaćanjima filozofove osobe, dotično dvama različitim odgovorima na ono pitanje tko je zapravo filozof. Stoje li stvari tako, uočiti je da je profesor Supek pripadao zacijelo onima potonjima. Stoga upravo u takvu shvaćanju filozofije i filozofskoga “posla” valja potražiti razloge širini i zamašitosti Supekovih znanstvenih sklonosti.

Prije svega, Supek je bio filozof, i to jedan od rjeđih u Hrvatskoj, za kojega između bavljenja znanošću i filozofiranja nije postojao nikakav

jaz, nikakvo protuslovlje. Znanost, posebice prirodna znanost, i filozofija za Supeka ne žive u nekakvu neprijateljstvu, u smislu da bi jedna drugu isključivale, ili pak u smislu da bismo se mi morali “odlučivati”, da bismo morali “birati” jedno ili drugo područje, te stoga jednomu ili drugomu području davati prednost. Znanost i filozofija “prirodno” proistječu jedna iz druge, one se uzajamno nadovezuju, one – upućene jedna na drugu – zajednički suopstojе nastojeći oko istoga. I u tome bismo smislu Supeka mogli nazvati “znanstvenim filozofom”, što, s jedne strane, ne treba brkati s “filozofom znanosti”, premda je Supek bio i to, ali, s druge strane, ne bi trebalo također pomišljati da se Supekovo filozofiranje može svesti, može reducirati tek na stanovit skup prirodnoznanstvenih “uvida” ili pak prirodnoznanstvenih “istina”.

Upravo je takvo shvaćanje, ili ako se hoće – takvo predrzumijevanje odnosa znanosti i filozofije ležalo u osnovi Supekove odluke da se, nakon što je u Zagrebu godine 1934. maturirao (u Zagrebu je i rođen 8. travnja 1915.), otputi u Zürich, gdje je, te prve godine, studirao matematiku, povijest filozofije, logiku i eksperimentalnu fiziku. Supek je postupno sve više osvješćivao svoju sklonost prema “teoriji”, kako prema teorijskoj fizici i matematici, tako i prema “čistoj” filozofiji, tako da je eksperimentalna fizika sve više dospijevala u pozadinu njegovih zanimanja. Štoviše, Supek se je znao katkada i našaliti na račun vlastite nespretnosti u laboratoriju. Ta osviještena sklonost i njegovo rano mladosno oduševljenje Heisenbergovim relacijama neodređenosti navelo ga je da studij nastavi u Leipzigu, gdje je profesor teorijske fizike bio upravo Werner Heisenberg. Taj je pak susret s Heisenbergovim leipziškim seminarom za Supeka bio u svakome smislu ključan te je ostavio neizbrisiv trag na cjelokupan njegov život. I to ne samo zato što je Supek u Leipzigu “svladao” kvantnu fiziku, tu teoriju koja je, po njegovim vlastitim riječima, kao nijedna druga znanstvena teorija još od Kopernikova heliocentričnoga sustava, do te mjere utjecala na naše spoznaje da je u potpunosti promijenila naše shvaćanje svijeta, i ne samo zato što se je u leipziškome seminaru imao prilike upoznati s najvažnijim prirodoslovnim spoznajama toga doba te o njima raspravljati na, tako reći, tada najmjerodavnijem mjestu na svijetu (rasprave su se vodile u seminaru srijedom poslije podne), nego prije svega zato što je čovjek u čijoj se nazočnosti odvijalo i jedno i drugo, i ovladavanje kvantnom fizikom i razmatranje tih najnovijih prirodoslovnih, prije svega fizikalnih spoznaja, bio sam Werner Heisenberg – po Supekovu mišljenju najveći fizičar dvadesetoga stoljeća. Da, svakako najveći fizičar, ali i mnogo više od toga – filozof, upravo mislitelj. Stoga, ako bismo trebali odrediti onoga tko je na Supeka izvršio presudan utjecaj, kako u znanstvenome, tako i u filozofskome smislu, čovjeka koji je bio doista Supekovim Učiteljem, tada bismo bez dvojbe morali uputiti na Heisenberga kao i na

njegov “obrat u shvaćanju svijeta” (jedna Supekova knjižica iz 1986., nastala na osnovi predavanja održanoga u Akademiji, ima naslov *Heisenbergov obrat u shvaćanju svijeta*). Jer, upravo je nasljeđujući Heisenbergov pristup kvantnoj fizici (i opet: ne samo fizici), Supek prihvatio njezinu “kopenhagensku interpretaciju” (tj. onu interpretaciju koju su razvili Bohr i Heisenberg, i to u razlici spram Einsteina), tu interpretaciju u svojim raspravama dosljedno zastupao te joj ostao vjeran do kraja svoga života.

I dok je Supekov odnos prema Werneru Heisenbergu u našoj (filozofskoj) javnosti uglavnom poznat, manje se zna da se je u tim leipziškim danima Supek i dalje bavio “čistom” filozofijom, te da je imao namjeru pisati doktorsku disertaciju o Immanuelu Kantu. Tu je disertaciju bio već i dogovorio, i to s Theodorom Littom, filozofom bliskim kako Paulu Natorpu i marburškomu novokantovstvu, tako i Hegelu, ali i različitim inačicama “filozofije života” i filozofske antropologije. Možda je još manje poznato da je Supek bio u dodiru i s Littovim nasljednikom na katedri za filozofiju Hans-Georgom Gadamerom (pratio je njegov seminar o Rilkeovu pjesništvu), budući da je Litt, zbog svoga oporbenoga stava prema tada vladajućoj politici kao i općenito zbog svoga otpora nacionalsocijalizmu – bio umirovljen. Napokon, kada je riječ o filozofskim prilikama tridesetih godina u Njemačkoj, treba spomenuti i Martina Heideggera, prema čijoj filozofiji Supek nikada nije osjećao previše sklonosti, premda je znao primijetiti da je njegov *Sein und Zeit* “s napuštanjem stare ontologije” izrazio “nove težnje u fizici i umjetnosti”. Zacijelo, Supek nikada nije mogao prihvatiti Heideggerov “odbojni” stav prema (sudobnoj) znanosti, smatrajući ga zbog toga do neke mjere i mistikom, a posebice mu nikada nije “oprostio” njegov *Rektoratsrede*.

U Leipzigu je u Heisenbergovu seminaru Supek radio na više područja, od čega treba posebno istaknuti proučavanje električne vodljivosti metala, što je dovelo do postavljanja diferencijalne jednadžbe za vodljivost pri niskim temperaturama (Supek je o tome rad pod naslovom *Über die Differentialgleichung der elektrischen Leitfähigkeit der Metalle bei tiefen Temperaturen* objavio godine 1958. u zborniku posvećenome proslavi stote godišnjice rođenja Maxa Plancka – *Max Planck Festschrift*). K tomu, ta su istraživanja s područja kvantne elektrodinamike u znatnoj mjeri prethodila teoriji supravodljivosti. Međutim u ožujku godine 1941. Supek je morao prekinuti istraživanja jer ga je uhitio Gestapo. Iz zatvora ga je uspio izvući Heisenberg, ali Supek se nije uputio u Leipzig da nastavi započeta istraživanja, nego se je vratio u Zagreb.

U Zagrebu je pak sredinom te iste 1941. objavio u vlastitoj nakladi knjigu *Svijet atoma*, u kojoj je na popularan način prikazao Einsteinovu teoriju relativnosti te Bohrovu i Heisenbergovu kvantnu teoriju, smatrajući da kao tada mladi znanstvenik, doktor teorijske fizike, ima svojevrsnu

“dužnost” prenijeti spomenute spoznaje širemu krugu intelektualaca, pa i ne samo intelektualaca, pogotovo što je vjerovao da upoznavanje s navedenim teorijama može na ljude imati stanovit “pozitivan” učinak, tj. da može biti “djelotvorno sredstvo” protiv prihvatanja različitih ideološki “obojenih” stajališta, što je u to vrijeme značilo prije svega protiv prihvatanja ideologije fašizma.

Tako je ta knjiga već zarana pokazala jednu važnu crtu Supekova razumijevanja znanosti kao i njegova odnosa prema znanstvenome istraživanju. Naime želja da se određene spoznaje, u ovome slučaju prirodoslovne, pisane posve “hermetičnim”, matematičkim jezikom i razumljive samo uskomu krugu stručnjaka, sroče na, uvjetno rečeno, popularan način, tj. običnim, svakodnevnim jezikom i tako učine dostupnima znatno većemu krugu naobraženih građana, uočljiva je u cjelokupnome Supekovu znanstvenome radu, tako da je tijekom svoga života Supek objavio više knjiga takve “popularne” vrste, kao što su primjerice *Od antičke filozofije do moderne nauke o atomima* (1946.) ili *Nova fizika* (1966.), a donekle bismo u tu skupinu mogli ubrojiti i tri izdanja njegove *Povijesti fizike* (1980., 1990. i 2004.). Te knjige ne upozoravaju samo na “dužnost” znanstvenika, tj. na dužnost onoga koji je dobro upućen u određeno područje, da i druge intelektualce ili pak znanstvenike s drugih područja “obavijesti” o najnovijim spoznajnim dosezima s njegova područja, nego ukazuju i na stanovitu “odgovornost” koju takav dobro upućeni znanstvenik ima prema drugima, pa i prema društvenoj zajednici u cjelini. Tako nam se već u tome ranome razdoblju ocrtavaju dva važna pojma, pojam dužnosti i pojam odgovornosti, kojima je Supek bio zaokupljen još od mladih dana, a kako su godine protjecale, ta su dva pojma, posebice onaj o “odgovornosti znanstvenika za svijet u kojem živi”, postupno dospijevala u središte njegovih razmišljanja.

Prvi snažni, posve otvoreni iskaz te svijesti o moralnoj odgovornosti pokazao je Supek u lipnju 1944., nakon što je već bio pristupio partizanskomu pokretu, i to na Kongresu kulturnih radnika Hrvatske u Topuskome, gdje je bio pozvan govoriti o znanosti, ali je pritom u svome izlaganju, 14 mjeseci prije velikih razaranja u Japanu, kao valjda prvi u svijetu, upozorio na veliku pogibelj koja prijete čovječanstvu, primijene li se spoznaje o cijepanju uranove jezgre u vojne svrhe. K tomu, u Topuskome se je založio i za to da se nakon rata svijet u potpunosti razoruža. Dakako da taj poziv, u okolnostima u kojima je izrečen, nije naišao, a nije ni mogao naići na preveliko odobravanje. Štoviše, bilo je i onih koji su u tome pozivu vidjeli i stanovitu skrivenu namjeru da se razoruža “narodna vojska”. Ipak, toga je lipnja Supek otvorio jednu od velikih, pa moglo bi se reći pomalo i opsesivnih tema svoga filozofiranja, naime pitanje o “etičkoj strani znanosti”, odnosno, kako se stručno obično kaže, pitanje o odnosu znanosti i

etike (o tome je Supek pisao u nizu svojih knjiga, a jedna knjižica iz godine 1985., nastala također na osnovi predavanja održanoga u Akademiji, nosi upravo naslov *Znanost i etika*). Napokon, u toj Supekovoj zaokupljenosti etičkom stranom znanosti, pitanjima znanosti i etike te moralne odgovornosti znanstvenika valja vidjeti i razloge njegova trajnoga angažmana u Pugwashkome pokretu (bio je član njegova Stalnoga komiteta te od osnutka predsjednik tadanje Jugoslavenske pugwashke konferencije).

Postavši nakon Drugoga svjetskoga rata profesorom teorijske fizike na novoosnovanome PMF-u (1947.) Sveučilišta u Zagrebu (postao je zapravo šefom dviju katedara: one za teorijsku fiziku i one za mehaniku ili primijenjenu matematiku), Supek je nastojao prenijeti “duh” Heisenbergova leipziškoga seminara u Zagreb. Štoviše, volio je reći da su zagrebački studenti pisali diplomske i doktorske radnje na iste one teme o kojima se je raspravljalo u Leipzigu, a na mnoge je od tih mladih suradnika bio i vrlo ponosan. Godine 1949. objavio je Supek knjigu *Teorijska fizika i struktura materije*, koja je mnogim naraštajima fizičara bila temeljnim udžbenikom teorijske fizike (potonja su izdanja znatno proširena, a dodatke su, od trećega izdanja nadalje, pisali pojedini Supekovi suradnici, njegovi bivši učenici). Premda je za tu knjigu Supek znao reći da je označila njegov “oprostaj od fizike”, taj bi “oprostaj” ipak trebalo “premjestiti” kojih desetak godina unaprijed. Naime, godine 1950. osnovao je Supek Institut “Ruđer Bošković”, i to institut za fundamentalna istraživanja u fizici, kemiji, elektronici i biologiji, uspjevši se oprijeti kako onim nastojanjima koja su zagovarala “nuklearno-energetski projekt”, tako i onima koja su rad Instituta željela suziti samo na teorijsku fiziku (Supek je odmah zatražio da se istraživanja prošire i na “fiziku molekula”, kako je katkada volio nazivati kemiju). Na čelu Instituta ostao je Supek do godine 1958.

I nekako u to vrijeme, u drugoj polovici pedesetih godina, Supek se postupno sve više okreće, kako je znao reći, “svojoj prvoj mladostnoj ljubavi” – naime književnosti, smatrajući ju “najpotpunijim iskazom svih mučnina i dilema sadašnjice”. Tako godine 1959. Supek objavljuje roman *Dvoje između ratnih linija*, a te iste godine i knjigu *Na atomskim vulkanima*, unutar koje pak izlazi drama *Na atomskom otoku*. I otada pa do konca života Supek više nije napustio književni rad, objavivši više romana, drama, ogleđa te memoarskih i publicističkih knjiga. Od romana bi svakako trebalo spomenuti *Proces stoljeća* (1963.), *U prvom licu* (1965.), *Heretik* (1968., drama *Heretik* izvedena je u Kazalištu “Gavella” 1969. u režiji Georgija Para), *Extraordinarius* (1974.), *Krunski svjedok protiv Hebranga* (objavljen 1984. u inozemstvu, a 1990. u Hrvatskoj), *Otkriće u izgubljenom vremenu* (1987.), *Buna Janusa Pannoniusa* (1992.), *EPR-efekt* (1995.) i *U opasnoj sjeni* (2002.). Već navedenim dramama valjalo bi još od ranijih pridodati *Veliku piramidu* (1959.), te podsjetiti da je Supek

godine 1971. objavio knjigu pod naslovom *Drame*, koja sadržava šest njegovih dramskih tekstova. Od novijih pak drama navesti je barem sljedeće: *Lutrija Imperatora Augustusa* (1991.), *Vrag je tiho naglas* (1991.), *Biskup i ban* (1995.), *Gabrijel* (1995.), *Pusta, zatrovana zemlja* (1996.) i *Tais* (1997.).

Supek je k tomu objavio niz memoarskih i publicističkih djela, posebice u novije vrijeme, od kojih je osobito važna knjiga *Krivovjernik na ljevici* (1980.), objavljena u doba “olovnih godina” u inozemstvu (u Bristolu u Engleskoj, a oko objavljivanja mu je pomogao Edo Pivčević; knjiga je u Hrvatskoj objelodanjena 1992.), svojevrsan osvrt na vlastiti život od kasnih tridesetih godina i sukoba na ljevici do “hrvatskoga proljeća” i “boljševičkoga udara u Karadorđevu”, knjiga koja je u vrijeme kada je objavljena i u okolnostima u kojima je objavljena, imala neobično veliku ulogu u osvješćivanju (političkih) prilika u tadanjoj Jugoslaviji, posebice među mlađim naraštajem, tada studentima i mladim intelektualcima, naraštajem koji bismo mogli nazvati “nakonprolječarskim”, kojemu i sam pripadam, a to je pak naraštaj koji je u nekome smislu ostao neokrznut “hrvatskim proljećem”: ono ga je naime “mimoišlo”, jer su pripadnici toga naraštaja oko godine 1971. bili još premladi za političko ili kakvo drugo kulturno djelovanje, a kada su u međuvremenu stasali, postali zreli, te za takvo djelovanje sposobni, zatekli su se upravo “u sredini olovnih godina”. Premda je već tada, nakon što je *Krivovjernik na ljevici* objavljen, Supek doživio i proživio čitav niz kojekakvih napada, različitih – što većih, što manjih – neugodnosti, prava se je “lavina” optužaba s političkoga vrha tadanje države sručila na Supeka nekoliko godina poslije, nakon što je u inozemstvu objavljen već spomenuti roman *Krunski svjedok protiv Hebranga*, zapravo romansirana kronologija “slučaja Hebrang”. Pritom se nisu birala sredstva, a ni “rječnik”, pa je tako, osim toga što mu je bila oduzeta putovnica, osim toga što je bio pozivan na više “informativnih razgovora” u tadanji SUP, osim toga što mu nijedne dnevne novine nisu željele objaviti odgovor na spomenute optužbe i napade, u pojedinim listovima bio proglašivan “ekstremnim ustašom”, “zagovarateljem odbačene ideologije”, “vođom neprijateljske emigracije”, a bilo je i onih koji su tražili da mu se ukine mirovina na koju je kao akademik imao pravo. Dakako, svi koji su Supeka poznavali, i tada su znali kako spomenuti napadi nemaju nikakve osnove, ali širemu je građanstvu možda tek Supekovo (političko) djelovanje devedesetih pokazalo do koje su mjere te optužbe bile besmislene.

Devedesetih pak Supek, premda već u visokim godinama, nije prestajao pisati, a tako je bilo i do kraja njegova života (kada bih ga posjetio kod kuće u Rubetićevoj – posljednjih je godina naime sve rjeđe izlazio – znao bi mi gdjekada reći: “Ja uglavnom samo pišem.”). “Žanrovski” gledano, riječ je ponajviše o zbirkama raznolikih ogleđa s povijesno-političkom,

moralno-religijskom ili znanstveno-filozofskom tematikom, protkanih katkada, u većoj ili u manjoj mjeri, osvrtima na vlastiti život. Među njima treba istaknuti sljedeće: *Povijesne meditacije* (1996.), *Promašaji i nade* (1997.), *Mene tekel fares* (1999.), *Na prekretnici milenija* (2001.), *Haaški protokoli* (2005.), *Tragom duha kroz divljinu* (2006.), a u tu bismo skupinu mogli ubrojiti i knjige *Religija i filozofija* (2003.) i *Refleksije o znanosti i politici* (2005.).

Ako bismo u Supekovu životu posve uvjetno mogli razlučiti dva razdoblja, ono u kojem se je, recimo do kraja pedesetih godina, pretežito bavio fizikom, tj. znanošću, i ono u kojem je prevagu odnio književni rad, mogli bismo se zapitati ima li nešto što ta dva razdoblja povezuje, što čini da se oba ta, inače raznorodna područja mogu shvatiti kao dva pola istoga nastojanja. Što bi dakle bila poveznica između tih dvaju polova? Dakako – odgovor je već donekle unaprijed jasan – poveznica je među njima zapravo filozofija. Jer, i u vrijeme kada se je bavio fizikom, dakle (jednom) znanošću, i u vrijeme kada se je predao književnomu radu, dakle (jednoj) umjetnosti, Supek nikada nije “odustajao” od filozofskih pitanja, nikada nije “zaboravljao” na filozofske probleme. Štoviše, prisjetimo li se samo naslova jedne Supekove knjige iz godine 1964. – *Nauka, filozofija, umjetnost* – i jedno i drugo, i znanost i umjetnost, mogli bismo shvatiti kao dva osobita “momenta” jednoga sveobuhvatnoga nastojanja koje možemo imenovati filozofijom. Istina, tima bi dvama “momentima” trebalo pridodati i onaj treći, a to je već spomenuti moralni “aspekt” jednoga i drugoga, te bismo tako, barem u osnovnome nacrtu, dobili ono što je Supek, negdje tamo od šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća pa do kraja života, pokušavao na razne načine utemeljiti, razviti, usustaviti i zaokružiti pod imenom “filozofije humanizma”. Premda je Supek svoju filozofiju humanizma, ili – bolje reći – sam pojam humanizma volio povezivati s pokretom europskoga humanizma, koji je nastao krajem četrnaestoga i u prvoj polovici petnaestoga stoljeća, pozivljući se pritom posebice na hrvatske humaniste Ivana Viteza i nećaka mu Janusa Pannoniusa, te na Markantuna de Dominisa, mogli bismo ipak njegovu jezgru naći još u Aula Gelija i u njegovoj “definiciji” onoga što se latinski veli *humanitas*. Ta “definicija”, na koju su se uostalom pozivali i sami (europski) humanisti, za *humanitas* kaže da je posrijedi “naobrazba i odgoj u dobrim umijećima” (*eruditio institutioque in bonas artis*). Tomu bi naravno trebalo pridodati još dva ključna pojma, ili dvije ključne “stvari” koje su obilježile europski humanizam, a to su univerzalizam i tolerancija. Univerzalizam nas, prema Supekovu mišljenju, podsjeća na to da su humanisti tvorili svojevrsan “nacionalni” i u tome smislu doista europski krug, rabeći pritom “nacionalni”, tako reći “sveopći” latinski jezik. Ali univerzalizam upozorava i na jedno od temeljnih obilježja znanosti, naime na univerzalnu, nijednim nacionalnim

granicama omeđenu (te utoliko opet: “nadnacionalnu”) vrijednost njezinih spoznaja. Što se pak tiče tolerancije, dotično snošljivosti, ona u Supeka doista nikada nije bila svedena na puki “pojam” ili na nešto o čem bi trebalo samo “učeno raspravljati” – ona je svagda činila djelatno načelo njegova života.

Te je svoje zamisli Supek postupno razvijao, posebice u spomenutome drugome razdoblju, dakle od vremena kada se je sve više počeo posvećivati književnosti, a one su svoj puni opseg dobile u knjizi objavljenoj godine 1979. pod naslovom *Filozofija znanosti i humanizam*. Njezina je proširena i prerađena inačica objavljena 1990. s ponešto izmijenjenim naslovom – *Filozofija, znanost i humanizam*, a ta je pak inačica doživjela i svoje drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje godine 1995. Stoga bi se u nekome smislu ta knjiga mogla smatrati Supekovim “glavnim” filozofskim djelom, naime u tome smislu što je u njoj Supek iznio svoje temeljne filozofske poglede, tj. svoje shvaćanje filozofije. Međutim, u nekome bi se drugome smislu moglo tvrditi da su dvije Supekove knjige objavljene tijekom sedamdesetih godina – *Spoznaja* (1971.) i *Teorija spoznaje* (1974.) – zapravo njegove “najfilozofskije” knjige. Prije svega, već sam naslov obiju knjiga upućuje, *prima vista*, na jedan od osnovnih dijelova filozofije, na jednu od njezinih tradicionalno glavnih struka, tj. na spoznajnu teoriju, gnoseologiju ili epistemologiju, ali također upozorava i na to koji je dio filozofije bio Supeku ponajviše zanimljiv, koji je bio njegovom temeljnom preokupacijom, što nam opet, barem do neke mjere, pomaže da osvijestimo Supekovu filozofsku poziciju te da ga, tako reći, “smjestimo” u kontekst ostalih filozofija dvadesetoga stoljeća. Jer, dakako, spomenuti naslovi nisu nikako slučajni ili pak samorazumljivi. Doduše, gledajući s jedne strane, postavljanje spoznajne problematike u središte pozornosti ne bi trebalo čuditi kada govorimo o čovjeku koji je bio vrhunski fizičar, i koji se je kao takav kritički odnosio prema “rezultatima” (znanstvene) spoznaje, posebice imamo li na umu spomenutu “kopenhagensku interpretaciju” kvantne teorije, ali, gledajući s druge strane, ne bi trebalo zaboraviti ni na Supekov rani susret s Kantovom filozofijom, kao ni na njegovu namjeru da o njem piše disertaciju (znao je gdje kada reći da je Kant, bio prihvaćen ili porican, bitno utjecao na sve potonje kako spoznajne teorije, tako i na sve filozofije). Napokon, u tim dvjema knjigama nailazimo, više nego drugdje, i na Supekove interpretacije pojedinih filozofa dvadesetoga stoljeća, na njegova razmišljanja o njima, na njegove primjedbe, pa i na njegovo neslaganje s mnogima od njih (kao primjer može se navesti oveća rasprava *Je li Wittgenstein odstranio filozofske probleme?* iz knjige *Teorija spoznaje*, u kojoj se dakako raspravlja o “oba” Wittgensteina, o mladome i o starome, ali i o Russellu te također o Husserlu i o fenomenologiji).

A mogao bi tkogod ustvrditi da je najvažnije Supekovo filozofsko djelo knjiga *Ruđer Bošković: Vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva*, objavljena 1989. (drugo izdanje 2005.), i to ne samo zato što je u toj knjizi Supek iznio svoje razumijevanje Boškovićeve misli, naime misli onoga filozofa i znanstvenika kojim se je bavio cijeloga svoga života, k tomu upravo s filozofskoga stajališta, nego i zato što u toj knjizi, razmatrajući kako Boškovićeve prethodnike, tako i njegove nastavljače, iznosi niz svojih vlastitih stavova i zapažanja o mnogim važnim misliteljima, filozofima i znanstvenicima, iz povijesti filozofije.

Supekovo je sve veće zanimanje za filozofiju početkom šezdesetih godina rezultiralo osnivanjem Instituta za filozofiju znanosti i mir u sklopu tadašnje JAZU, koji djeluje sve do danas kao Odsjek za filozofiju znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU (Supek je godine 1948. postao dopisnim, a 1960. redovitim članom Akademije, te je u dva mandata bio i njezinim predsjednikom: 1991. i 1994.). Institut je bio zamišljen kao “mjesto” na kojem bi se uspostavio dijalog između znanosti i filozofije, te posebno razvijala tada razmjerno nova filozofska struka – filozofija znanosti, pa su u tome smislu djelatnici Instituta po naobrazbi bili kako filozofi, tako i fizičari i matematičari, ali i biolozi. Godine 1966. Institut je postao izdavačem časopisa *Encyclopaedia moderna*, osnovanim s namjerom da promiče temeljne zasade na kojima je uspostavljen i sam Institut. Taj je časopis izlazio do godine 1976., kada je objavljen četverobroj 32–33–34–35, nakon čega su mu bile uskraćene sve novčane potpore, što je pak u to vrijeme bila neka vrsta “eufemizma” za izricanje zabrane njegova izlaženja. Časopis je obnovljen godine 1991., nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj, kada je objelodanjen broj 36. Premda možda danas i nije posve jednostavno shvatiti ulogu koju je taj časopis imao u prvome razdoblju svoga izlaženja, ipak mi se čini da njegovo značenje, ne samo za filozofiju nego i za cjelinu društvenoga života u tadašnjoj državi, nije još uvijek u potpunosti primjereno ocijenjeno. Časopis je naime, u punome smislu riječi, “otvorio svoje stranice” svim filozofskim (i znanstvenim) strujama, gledištima i pristupima, ne namećući *a priori* ni neku ideologiju, ali ni neko “čvrsto izgrađeno” filozofsko stajalište koje bi unaprijed “diktiralo” odabir priloga. Tako su primjerice u petoj godini izlaženja, ljeti 1970., u broju 13, jedan do drugoga objavljena sljedeća dva članka, koja zorno pokazuju koliki je bio tematski raspon časopisa: *Novi akceleratori elementarnih čestica i pojam elementarnosti* Ivana Andrića (u kojem se razmatra kvarkovski ustroj tvari) te *Rudolf Steiner: Znanost unutarnjeg iskustva – antropozofija* Marijana Cipre (u kojem se prikazuje misao toga poznatoga ezoterika i okultista, osnivača antropozofije).

Kada je riječ o “institucionalnome aspektu” bavljena filozofijom, svakako se treba prisjetiti još jedne ugledne institucije kojoj je Supek,

početkom sedamdesetih godina, u vrijeme dok je još bio rektorom Sveučilišta u Zagrebu (Supek je bio rektorom u dva mandata: 1968. i 1970.), bio kako idejnim začetnikom, tako i stvarnim osnivačem. Naime, godine 1970. Supek je u Montréalu predložio osnivanje Interuniverzitetskoga centra u Dubrovniku, a unutar toga Centra godine 1974. uveden je i tečaj iz filozofije znanosti na engleskome jeziku (tečaj je 24. listopada otvorio Werner Heisenberg predavanjem o odnosu fizike i filozofije). Na žalost, to je Supekovo plodno razdoblje nasilno zaustavljeno, jer mu je, nakon godine 1971., “politička elita” bivše Jugoslavije postupno sve više onemogućivala filozofski i književni rad, što je svoj vrhunac dostiglo, kako je već rečeno, u osamdesetim godinama prošloga stoljeća.

Kada bismo dakle nekome željeli ukratko ocrtni temeljne Supekove filozofske postavke, kada bismo mu htjeli sažeto iznijeti osnovne filozofske poglede ovoga “hrvatskoga Russella”, kako se gdjegdje može čuti, morali bismo priznati da to nije sasvim jednostavno. Jer, od početka šezdesetih godina, recimo od osnutka Instituta u Akademiji, pa do konca života Supek je dakako prošao i svoj vlastiti filozofski razvoj. Primjerice, premda je u naslovu Instituta istaknuo ono “filozofija znanosti”, sam je postupno sve manje bivao sklon toj sintagmi, i što je filozofija znanosti kao određena filozofska struka, kao stanoviti dio filozofije, postajala “priznatijom” u europskim i svjetskim okvirima, to joj je, reklo bi se, posvećivao nekako sve manje pozornosti. Kao da je u činjenici “konstituiranja discipline” vidio upravo i njezine granice, pa mu je, slično kao i znatno prije sama fizika, postala samo “jednim područjem”, “jednom disciplinom” i kao takva spoznajno preuskom (možda bi u tome trebalo vidjeti i razlog za izmjenu naslova knjige *Filozofija znanosti i humanizam* u *Filozofija, znanost i humanizam*). K tomu, premda bi se, budući da je općenito promicao znanost i njezinu vezu s filozofijom, moglo pomisliti da je bio blizak recimo fizikalizmu ili nekoj vrsti naturalizma, uistinu pak ni od čega nije bio u filozofskome smislu “udaljeniji” negoli od spomenutih nazora. Prije svega, bio je velik protivnik svakoga pozitivizma, pa i onoga logičkoga (znao je katkada reći da nitko iz Bečkoga kruga nikada nije shvatio što je to znanost). Time bi se ujedno moglo objasniti zašto nije bio sklon Wittgensteinu iz vremena *Tractatusa*, ali treba primijetiti da je možda još manje bio sklon Wittgensteinovoj drugoj fazi i njegovim *Filozofskim istraživanjima*. Posebice pak nije volio “oxfordsku školu” i filozofiju običnoga jezika, o čem smo više puta razgovarali, smatrajući da su filozofiju nepotrebno uvukli u “lingvističke dubine”, iz kojih se više nisu znali “ispetljati” (inače, možda su upravo te “lingvističke dubine” bile ono što ga je, uz već spomenuto, dodatno odbijalo i od Martina Heideggera). Potom, izričito je bio nesklon svim onim shvaćanjima znanosti koja su pri razmatranju i objašnjavanju znanstvenoga istraživanja zanemarivala

ulogu mašte, te – po njegovu mišljenju – ključne sastavnice znanstvenoga rada, koja je uvelike “odgovorna” za nastanak znanstvenih otkrića. Napokon, jednako se je kritički odnosio i prema Russellu, Ayeru ili Popperu.

Međutim, kako je vrijeme odmicalo, sve se je više okretao “klasičnim” filozofskim područjima. To se je posebice moglo primijetiti u doba kada je pripremao knjigu o Boškoviću. U to smo vrijeme dosta često razgovarali o pojedinim filozofima koji su prethodili Boškoviću, te osobito o odnosu, bolje reći – o sličnostima i o razlikama između Descartesa, Newtona, Leibniza i Boškovića. Ipak, možda smo se u tim razgovorima najčešće doticali Aristotela i aristotelizma, kao i pitanja koliko Bošković duguje Aristotelu. Tada sam primijetio da ga je jako privukao upravo Aristotel, kao i proučavanje njegove *Metafizike*. Tako su, primjerice, Aristotelov nauk o modalnome bitku, uz poznati pojmovni par $\delta\upsilon\nu\alpha\mu\iota\varsigma - \acute{\epsilon}\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\alpha$, a pogotovo sam Aristotelov pojam mogućnosti, bili filozofski problemi o kojima je najradije govorio. K tomu, stekao sam tada dojam da je i sam pojam metafizike, koji ni fizičarima, a ni prirodoslovcima općenito nije baš previše drag, u svojim tadanjim razmatranjima Supek uspio iznova osmisliti, domisliti ga pod novim vidikom, te mu podati jednu novu protegu.

S druge opet strane, premda je bio protiv svakoga radikalizma, kako onoga boljševičkoga, tako i onoga šezdesetosmaškoga, nikada nije napustio zamisao o socijalnoj pravdi, pa ni težnju k stanovitomu “egalitarizmu”: primjerice, nikada nije odustao od nastojanja da se dokine razlika između bogatih i siromašnih. Također, premda je često imao ozbiljnih primjedaba na pojedine filozofije koje su sebe, u ovome ili u onome smislu, povezivale sa znanostu, počevši od različitih vrsta pozitivizama pa do pojedinih struja unutar analitičke filozofije, nikada nije napustio svoju temeljnu zamisao o iznimnoj važnosti znanosti te o uzajamnoj upućnosti znanosti i filozofije. Napokon, premda se nije previše slagao s onim novijim pravcima u filozofiji koji sebe nazivlju postmodernom, za razliku od mnogih gorljivih zagovaratelja “razumijevanja onoga Drugoga”, sam je u svome životu tvorno provodio načelo snošljivosti, svagda razumijevajući drugoga i drugačijega, ostajući vjeran “etici dužnosti” usuprot svakomu pragmatizmu, deontologiji usuprot kojemu god utilitarizmu.

U susretima je pak profesor Supek uvijek bio srdačan, u razgovorima blag, nikada odrješit ili isključiv. Svoje stavove nije volio nametati, premda bi subesjedniku jasno dao do znanja ukoliko se s njim nije slagao. Pomagao je svakomu, kada je god mogao i gdje je god mogao. To je ozračje snošljivosti, dijaloga i uzajamnoga razumijevanja profesor Supek prenio i u svoj Institut, među sve njegove djelatnike. Reklo bi se, ozračje filozofske uljudnosti. Samo je gdjekada znao biti oštriji, i to upravo onda ako je tkogod, makar i nehotice, doveo u pitanje spomenute vrijednosti, naime samo to ozračje.

Supek je iza sebe ostavio golem opus, kako onaj znanstveni i filozofski, tako i onaj književni. Supekovo filozofsko djelo, kao uostalom i druge česti njegova opusa, tek treba pomno proučiti, u cjelini još jednom pročitati, razmotriti sve njegove aspekte, te ga istom tada pokušati u cjelini interpretirati. Jasno je pritom da će i sama interpretacija u znatnoj mjeri ovisiti o tome pod kojim smo vidikom tomu djelu pristupili, na što smo u njem posebice željeli upozoriti, koju smo od niza njegovih raznolikih sastavnica shvatili kao temeljnu. K tomu, zacijelo će i budući naraštaji razviti neko svoje tumačenje Supekove filozofije, a jamačno će imati i svoje razumijevanje Supeka filozofa. Ipak, jedno je posve sigurno: otišao je gospodin u filozofiji, kakvih u Hrvatskoj, ruku na srce, nakon 1945. baš i nije bilo previše.

Bojan Marotti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
bojan.marotti@zg.htnet.hr